

Wilki na pogórzu świętokrzyskim – wyniki monitoringu

Historia wilków w regionie świętokrzyskim

Wilki występujące na zachód od Wisły zostały wytępione w drugiej połowie XIX w. (Wolsan i inni 1989). W okresie międzywojennym gatunek ten miał jednocześnie status zwierzyny łownej i szkodnika. Intensywne polowania i tępienie doprowadziło w latach 30. do regresu populacji w Polsce, a stwierdzenia wilków w regionie świętokrzyskim należały do rzadkości. Populacja na terenach Polski odbudowała się w czasie II wojny światowej, osiągając maksimum w latach 50. XX w. Wilki wróciły w tym okresie do regionu świętokrzyskiego. Odnotowywano je w lasach Gór Świętokrzyskich i pogórza, a także w okolicach Spały nad Pilicą i Włoszczowej (Wolsan i inni 1989). W 1955 r. wilki wyłączono z listy gatunków łownych, uznano za szkodniki, a administracja wdrożyła program tępienia wilków (Okarma 1993). Doprowadziło to do drastycznej redukcji liczby wilków w Polsce. Na początku lat 70. ich liczebność była oceniana na 60–100 osobników bytujących w mniej dostępnych terenach na wschodzie Polski (Wolsan i inni 1989, Okarma 1993). W regionie świętokrzyskim kampania eksterminacji wilków doprowadziła do ich wyginięcia już w latach 50. W Puszczy Świętokrzyskiej po raz ostatni wilki odnotowano w 1953 i 1954 r., kiedy to wilki zabiły owce w gospodarstwie we wsi Jastrzębia, położonej niedaleko Bliżyna (Gula i inni 2007).

Po koniec lat 60. XX w. przyrodnicy zwracali uwagę, że dalsze uznawanie wilków za szkodniki i tępienie doprowadzi do całkowitego wyginięcia tego gatunku na terenie Polski (Sumiński 1970). Postulaty te zostały uwzględnione w 1975 r. Wilki zostały uznane za gatunek łowny i można było polować na nie tylko z bronią palną. W 1981 r. wprowadzono w całym kraju okres ochronny w czasie rozrodu – od

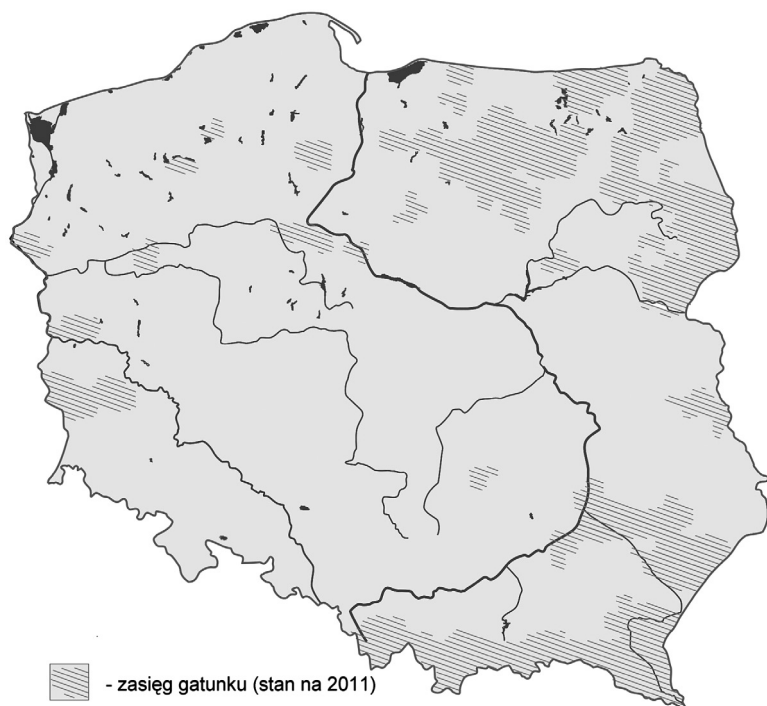
¹ Muzeum i Instytut Zoologii Polskiej Akademii Nauk, e-mail: rgula@miiz.eu

² Fundacja SAVE-Wildlife Conservation Fund.

³ Nadleśnictwo Suchedniów.

1 kwietnia do 31 lipca. Zmiana statusu i kontrolowanie pozyskania spowodowało wzrost liczebności wilków i ich ekspansję terytorialną. Pod koniec lat 80. ich liczebność była oceniana na 600 do 900 osobników. Wilki zaczęły znów pojawiać się w regionie świętokrzyskim (Okarma 1993). W latach 80. w rejonie Daleszyc widywano wilki ze szczeniętami. W połowie lat 80. w Nadleśnictwie Barycz, zastrzelono dwa wilki, a w rejonie Przysuchy odnaleziono norę wilczą ze szczeniętami, które otruto (Gula i inni 2007).

W 1995 r. wilki objęto ochroną gatunkową, z wyjątkiem 3 ówczesnych województw – krośnieńskiego, nowosądeckiego i suwalskiego (Gula 2008b). W 1998 r. ochronę rozszerzono na cały kraj. Wilki pojawiały się w nowych lokalizacjach, a ich liczebność rosła. Obecnie zasięg populacji wilków w Polsce powoli powiększa się, a ich liczebność wzrasta (Ryc. 1, Okarma i inni 2011).

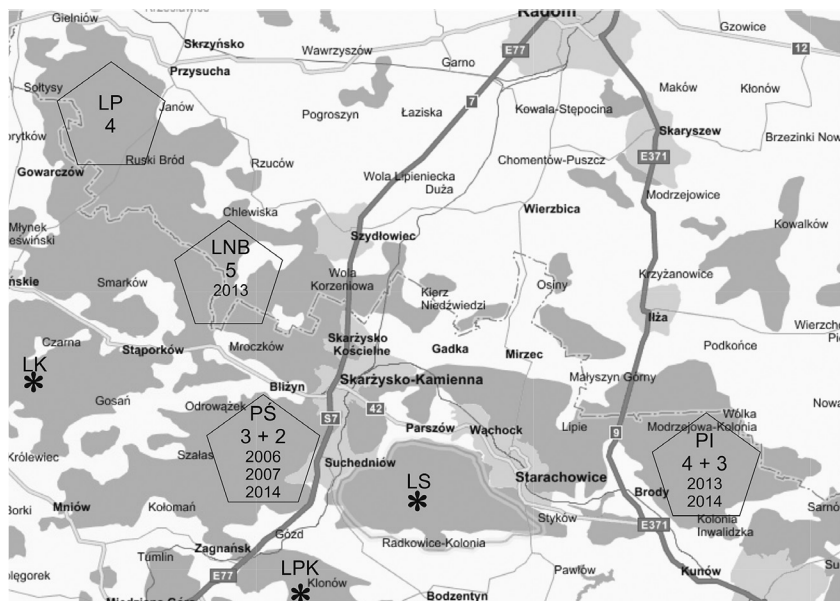
Ryc. 1. Rozmieszczenie wilków w Polsce w 2011 r. (Okarma i inni 2011) opracowane na podstawie danych programu Atlas Ssaków Polski, koordynowanego przez Instytut Ochrony Przyrody PAN. Aktualny zasięg na stronie internetowej: <http://www.iop.krakow.pl/ssaki/Gatunek.aspx?spID=101>

W 2005 r. rodzina wilcza (tak zwana wataha) osiedliła się w zachodniej części Puszczy Świętokrzyskiej (Gula i Milanowski 2006, Gula i inni 2007, Gula 2008a). Wataha ta wyprowadziła młode w latach 2006 i 2007. O tego czasu wilki są stale obecne w naszym regionie, a my monitorujemy ich obecność. Do 2011 r. monitoring ten ograniczał się do Puszczy Świętokrzyskiej. W roku 2012, dzięki wsparciu Fundacji SAVE Polska, rozszerzyliśmy monitoring na cały obszar północnego pogórza Gór Świętokrzyskich.

Metody i obszar monitoringu

Program monitoringu wilków fundacji SAVE obejmuje północne pogórze Gór Świętokrzyskich, leżące na pograniczu województw świętokrzyskiego i mazowieckiego (Ryc. 2). Jest to obszar łagodnych wzgórz dochodzących do 450 m n.p.m. porośniętych lasem. Średnia lesistość regionu wynosi około 50%. Relatywnie zwarte kompleksy leśne o powierzchni do 200 km² przecinane są głównymi szlakami komunikacyjnymi (drogi DK/S7, DK 42) oraz licznymi drogami lokalnymi, wzdłuż których usytuowane są wsie i miasta. Zaludnienie waha się od 78 osób/km² w powiecie koneckim, do 199 osób/km² w powiecie skarżyskim, ale powyżej 60% ludności mieszka w największych miastach regionu – Końskich, Skarżysku-Kamiennym i Starachowicach. Po transformacji polityczno-ekonomicznej w 1989 r. uprawa użytków rolnych usytuowanych na słabych glebach przestała być opłacalna. Tereny te porosły lasem w wyniku sukcesji lub zostały zalesione. Lasy, w przeważającej części państwowe, należą do nadleśnictw: Przysucha, Barycz, Stąporków, Suchedniów, Zagnańsk, Skarżysko, Starachowice, Marcule i Ostrowiec. Oprócz monokultur sosnowych, obszary te porasta las mieszany o wysokiej bioróżnorodności. Występują tu: sosna, świerk, jodła, modrzew, dąb, buk, grab, brzoza, lipa, olcha i jawor. Lasy te są mozaiką siedlisk – od suchych borów, przez bory mieszane, grądy, do olsów na obszarach bezodpływowych. Duże zróżnicowanie gatunkowe i siedliskowe powoduje, że obszar ten jest dobrym siedliskiem dla ssaków kopytnych – jeleni, saren i dzików. Wysoka liczebność tych zwierząt powoduje, że wilki w tym regionie mają dostateczną bazę żerową.

W latach 2006–2011 systematyczny monitoring obecności wilków był ograniczony do zachodniej części Puszczy Świętokrzyskiej i jej najbliższych okolic. Od 2012 r. monitoring prowadzimy w 4 lokalizacjach: Puszczy Iłżeckiej, zachodniej części Puszczy Świętokrzyskiej, Lasach Nieklańsko-Bliżyńskich i Lasach Przysuskich (Ryc. 2).

Ryc. 2. Występowanie wilków na pogórzu Gór Świętokrzyskich. Skróty na mapie oznaczają: LP – Lasy Przysuskie, LNB – Lasy Niekłańsko-Bliżyńskie, PŚ – Puszcza Świętokrzyska, PI – Puszcza Iłżecka, LS – Lasy Siekierzyńskie, LPK – Lasy Pasma Klonowskiego, LK – Lasy Koneckie. Pięciokątami oznaczone są rodziny wilków (watahy). Liczby oznaczają: minimalną liczbę dorosłych wilków plus (+) minimalną liczbę szceniąt w 2014 r. oraz lata, w których potwierdziliśmy rozmnażanie się wilków w tych lokalizacjach. Gwiazdki oznaczają lokalizacje, w których potwierdzono występowanie wilków, natomiast nie potwierdziliśmy występowania grup rodzinnych.

W okresie występowania pokrywy śnieżnej patrolujemy samochodami poszczególne kompleksy leśne w poszukiwaniu świeżych tropów. Po odnalezieniu tropów, podążamy za nimi rejestrując przebieg tropienia przy pomocy odbiorników GPS. W czasie tropienia określamy liczbę tropionych wilków, rejestrujemy oznaki ciecзки i ofiary zabite przez wilki oraz zbieramy odchody. W okresach bezśnieżnych objeżdżamy drogi leśne w poszukiwaniu odchodów. Na podstawie laboratoryjnej analizy zawartości odchodów określiliśmy skład diety wilków. W okresie od lipca do końca października wilki chętnie odpowiadają na stymulację głosową. Metodą tą lokalizujemy grupy rodzinne wilków, określamy ich liczebność oraz obecność szceniąt (głos szceniąt jest łatwy do rozróżnienia). Ponadto w każdym z kompleksów

leśnych prowadzimy wywiady ze służbą leśną i myśliwymi dotyczące występowania wilków.

W okresie 2006–2014 zebraliśmy około 750 śladów obecności wilków w regionie, w tym 310 odchodów wilczych. Łączny dystans, na którym tropiliśmy wilki z różnych watah wyniósł 108 km.

Wyniki monitoringu

Puszcza Świętokrzyska – część zachodnia

Wilki w zachodniej części Puszczy Świętokrzyskiej odnotowaliśmy po raz pierwszy zimą 2005/2006 (Ryc. 2). Latem 2006 przez stymulację udało nam się zlokalizować watahę składającą się co najmniej z 4 dorosłych wilków i kilku szczeniąt. Również w roku 2007, tą samą metodą zlokalizowaliśmy watahę z młodymi (Gula i inni 2007). W latach 2008–2013 odnotowywaliśmy w Puszczy Świętokrzyskiej obecność wilków, jednak nie więcej niż 3 osobników i nie odnotowaliśmy żadnych śladów wskazujących na rozmnażanie się wilków na tym terenie. W tym okresie dotarły też do nas pogłoski o nielegalnym zabijaniu wilków w tym rejonie. Samica zabita przez samochód jesienią 2011 w okolicach miejscowości Odrowążek mogła również pochodzić z tej watahy (Gula i Milanowski 2013).

W zimie 2012/13 tropiliśmy na śniegu w Puszczy Świętokrzyskiej 3 wilki, które tylko sporadycznie znakowały teren i rzadko wychodziły na drogi leśne. Wielkość tropów wskazywała, że nie ma wśród nich dorosłego samca. W czasie tropień nie odnotowaliśmy oznak ciecзки – charakterystycznych śladów krwi zostawianych na śniegu przez samice. Latem i wczesną jesienią 2013 r. wielokrotnie stymulowaliśmy wilki do wycia i nigdy nie uzyskaliśmy odpowiedzi. Wszystko wskazywało na to, że również w 2013 r. wilki w zachodniej części Puszczy Świętokrzyskiej nie rozmnażały się. Zimą 2013/2014 ponownie tropiliśmy w tym rejonie 3 wilki. Ich zachowanie było jednak inne. Penetrowały znacznie większy obszar, częściej znakowały, a jeden z tropów był wyraźnie większy od pozostałych. Jednak w okresie ciecзки nie było śniegu, więc nie mogliśmy stwierdzić czy w grupie tej jest samica i czy ma cieczkę. W lipcu 2014 r. udało nam się zlokalizować watahę przez stymulację do wycia. Odpowiadała cała rodzina składająca się co najmniej z 3 dorosłych wilków i 3 szczeniąt. Był to pierwszy od 2007 r. dowód na reprodukcję wilków w tym rejonie.

Lasy Nieklańsko-Bliżyńskie

Wilki w okolicach Nieklania i Majdowa widywano już w latach 2004–2005 (Gula i inni 2007). W zimie 2012/2013 stwierdziliśmy na tym terenie obecność pary, która intensywnie znakuje teren. Wilki te widzieli 3-krotnie miejscowi myśliwi. W czasie tropień tej pary wilków, w lutym 2013 r. kilkakrotnie odnotowaliśmy ślady ciecзки. Latem 2013 r. udało nam się uzyskać odpowiedź watahy na stymulację wycia. Usłyszeliśmy wycie całej rodziny wilczej – co najmniej 2 dorosłych osobników i co najmniej 3 szczeniąt. W zimie 2013/2014 odnotowaliśmy na tym terenie tropy 5 wilków, jednak w okresie ciecзки nie było śniegu, więc nie mogliśmy stwierdzić czy i tej zimy samica miała cieczkę. Od sierpnia 2014 kilkakrotnie stymulowaliśmy głosem wilki na całym tym obszarze, jednak jak dotąd nie uzyskaliśmy odpowiedzi.

Lasy Przysuskie

Po stopnieniu pokrywy śnieżnej w kwietniu 2013 r. rozszerzyliśmy obszar poszukiwań odchodów wilczych na Nadleśnictwo Przysucha. Na niewielkim obszarze położonym w tym nadleśnictwie odnaleźliśmy 13 odchodów. Ponieważ był to obszar oddalony od Lasów Nieklańsko-Bliżyńskich o około 15 km w linii prostej, wydawało się, że są to odchody innej watahy. W zimie 2014 r., 1 lutego odnaleźliśmy świeże tropy (nie starsze niż z minionej nocy) wilków jednocześnie w obu obszarach, w odległości 15 km. W nadleśnictwie Przysucha były to tropy 4 wilków. Potwierdza to nasze przypuszczenia o występowaniu odrębnej rodziny wilków na tym terenie. Tej zimy pokrywa śnieżna nie występowała w okresie ciecзки, więc nie mogliśmy potwierdzić obecności receptywnej samicy w tym rejonie. Latem 2014 r., w czasie dotychczas prowadzonych stymulacji wycia uzyskaliśmy odpowiedź kilku dorosłych wilków, jednak odległość, z której słyszeliśmy wycie była zbyt duża, aby ocenić liczbę wilków i potwierdzić obecność szczeniąt.

Puszcza Iłżecka

Wiosną i latem 2012 r. na terenie Puszczy Iłżeckiej leśnicy i myśliwy trzykrotnie widzieli wilki (maksymalnie 5 osobników), i wielokrotnie słyszeli ich wycie. W zimie 2012/2013 rozpoczęliśmy regularne kontrole tego obszaru i na śniegu odnotowaliśmy wiele tropów wilków, jednak nie więcej niż dwóch osobników jednocześnie. Odnajdowaliśmy także odchody i ofiary wilków. W czasie tropień 27 stycznia 2013 r. odnotowaliśmy ślady krwi wskazujące, że jeden z wilków to samica w czasie ciecзки. Latem 2013 r. rozpoczęliśmy regularne stymulacje

wycia. Odpowiedź uzyskaliśmy 5 października – wyła cała wataha, licząca co najmniej 4 dorosłe i 3 szczenięta. Miejsce, z którego słyszeliśmy watahę było zlokalizowane w rejonie, gdzie w zimie często widywaliśmy tropy wilków i odnotowaliśmy oznaki cieczi. Zimą 2013/2014 stwierdziliśmy na obszarze Puszczy Iłżeckiej obecność 4 wilków, ale w czasie monitorowania tego obszaru tylko jednego dnia warunki pozwalały na tropienie. Podobnie jak w innych obszarach brak śniegu w okresie cieczi uniemożliwił stwierdzenie czy samica z tej watahy miała w tym roku cieczkę. We wrześniu 2014 r. udało nam się uzyskać odpowiedź na stymulację wycia – odpowiedziało co najmniej 5 dorosłych osobników i 2 szczenięta. Potwierdza to obecność na tym terenie watahy, które także w 2014 r. wyprowadziła szczenięta.

Inne lokalizacje

Z okolic miejscowości Piekło koło Końskich uzyskaliśmy od Arkadiusza Pękali zdjęcia tropów pojedynczego wilka na śniegu (Ryc. 2). Podczas kilkukrotnej kontroli tego obszaru udało nam się dwukrotnie odnaleźć na tym terenie odchody wilków.

Podczas sporadycznych kontroli wschodniej części Puszczy Świętokrzyskiej – Lasów Siekierzyńskich – odnajdowaliśmy tropy i odchody wilków (Ryc. 2). Latem 2014 r., wyjące wilki słyszano w okolicach miejscowości Orzechówka (informacja Wiktora Króla).

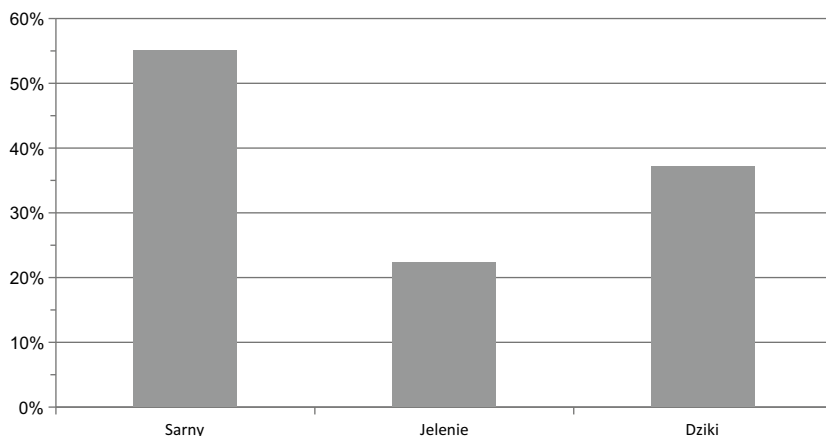
Tropy wilków odnotowywano także w należących do Świętokrzyskiego Parku Narodowego lasach pasma Klonowskiego (informacja Pawła Szczepanika, Ryc. 2).

Zdjęcie dwóm wilkom zrobiono na przedmieściach Ożarowa (informacja Henryka Okarmy), miasteczka położonego 20 kilometrów na wschód o Puszczy Iłżeckiej i około 20 km od położonych po wschodniej stronie Wisły Lasów Janowskich, w których stale występują wilki (Ryc. 1).

Dieta

We wszystkich lasach pogórza świętokrzyskiego występują jelenie, sarny i dziki, gatunki ssaków kopytnych, które stanowią podstawę diety wilków w całej Europie Środkowej. Również w tym regionie duże ssaki kopytne stanowią 97% diety wilków. Najczęściej zjadane są sarny i dziki, a znacznie rzadziej jelenie, które także występują w niższych zagęszczeniach (Ryc. 3). W odchodach nie stwierdziliśmy szczątków zwierząt gospodarskich i psów. Nie znamy także potwierdzonego przypadku ataku wilków na zwierzęta gospodarskie w regionie. Docierały do nas natomiast informacje o domniemanych przypadkach zabicia psów.

Skład gatunkowy diety watah bytujących w poszczególnych kompleksach leśnych jest podobny. Wyjątkiem jest wataha wilków z zachodniej części Puszczy Świętokrzyskiej, która zjada znacznie więcej dzików niż pozostałe rodziny (Lewalska 2014).

Ryc. 3. Skład diety wilków występujących na północnym pogórze Gór Świętokrzyskich oszacowany na podstawie analizy zawartości 229 odchodów wilczych zebranych w latach 2007–2014 (Gula i inni 2013, Lewalska 2014)

Podsumowanie

Północne pogórze Gór Świętokrzyskich jest mozaiką relatywnie zwartych kompleksów leśnych, gęstej sieci dróg oraz ludnych wsi i miast. Wilki zostały wytępione w tym regionie w latach 50. XX w. Ponownie zaczęły pojawiać się w latach 80., były jednak szybko, legalnie lub nielegalnie, zabijane. W 2006 r. odnotowaliśmy w Puszczy Świętokrzyskiej rodzinę wilków składającą się z 4 dorosłych osobników. Wataha ta rozmnażała się w kolejnych dwóch latach. Od tego czasu monitorowaliśmy obecność wilków w regionie. Obecnie wilki występują we wszystkich większych kompleksach regionu. Obecność rozmnażających grup rodzinnych potwierdziliśmy w Puszczy Iłżeckiej, Puszczy Świętokrzyskiej i Lasach Niekłańsko-Bliżyńskich, a wiele obserwacji wskazuje także na rozmnażanie się wilków w Lasach Przysuskich. Wilki w regionie świętokrzyskim polują na występujące tu licznie dzikie ssaki kopytne – sarny, jelenie i dziki. Stanowią one 97% ich diety. Nie odnotowaliśmy dotychczas przypadku ataków wilków na zwierzęta gospodarskie.

Podziękowania

Autorzy dziękują nadleśniczym i pracownikom nadleśnictw Przysucha, Barycz, Stąporków, Suchedniów, Zagnańsk, Skarżysko, Starachowice, Marcule i Ostrowiec, za udzielenie zezwoleń na wjazd samochodami na teren nadleśnictw oraz pomoc w monitoringu. Dziękujemy M. Milanowskiej, K. Królowi, P. Nawrockiemu, J. Guli, K. Bojarskiej, W. Nawrockiej i kilku innych osobom za pomoc w trakcie stymulacji wycia. Pragniemy także podziękować A. Pękali, R. Sowie, Z. Forysowi, P. Kowdrykowi, W. Wojciechowskiemu, K. Królowi, W. Królowi, R. Janusowi, S. Wlazło, A. Serczyńskiemu, P. Adamczykowi, R. Janicowi, P. Szczepanikowi i J. Gałkowi za przekazanie cennych informacji dotyczących występowania wilków.

Literatura

1. Gula R., 2008a. *Wolves Return to Poland's Holy Cross Primeval Forest*. International Wolf Magazine, Spring 2008: 17-21.
2. Gula R., 2008b. *Legal protection of wolves in Poland: implications for the status of the wolf population*. European Journal of Wildlife Research, 54:163-170.
3. Gula R., A. Milanowski, 2006. *Wilki w Puszczy Świętokrzyskiej*, Łowiec Polski, 7: 91.
4. Gula R., Milanowski A., Król K., 2007, *Wilki w Puszczy Świętokrzyskiej*, Skarżyskie Zeszyty Ligi Ochrony Przyrody, 10: 41-47.
5. Gula R., Milanowski A., 2013, *Raport z monitoringu wilka na pogórzu świętokrzyskim*, Raport, Fundacja SAVE Polska 8 pp. http://www.save-wildlife.org/downloads/wolf/wilk_raport_2013.pdf
6. Lewalska K., 2014, *Dieta wilków w Puszczy Świętokrzyskiej*, Praca magisterska, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 38 pp.
7. Okarma H., 1993, *Status and management of the wolf in Poland*. Biological Conservation 66: 153-158.
8. Okarma H., Gula R., Brewczyński P., 2011, *Krajowa strategia ochrony wilka Canis lupus warunkująca trwałość populacji gatunku w Polsce*, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2011, http://smz.waw.pl/files-gatunki/program_ochrony_wilka_PROJEKT_28_11_2011.pdf
9. Sumiński P., 1970, *Jeszcze raz w obronie wilka*, Chrońmy Przyrodę Ojczystą, 5: 59-61.
10. Wolsan M., Bieniek M., Buchalczyk T., 1992, *The history of distributional and numerical changes of the wolf Canis lupus in Poland*, In: Bobek B., Perzanowski K., Regelin W. (eds) Transactions of 18th IUGB Congress, Global Trends in Wildlife Management, vol. 2, Świat Press, Kraków-Warszawa, Poland, pp 375-380.